

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378 (377) (09) "19/20"

HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF THE NATIONAL EDUCATION OF LEFT-BANK UKRAINE AT THE TURN OF THE CENTURY (19TH – EARLY XXTH)

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД НА НАЦІОНАЛЬНУ ОСВІТУ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ (XIX – ПОЧАТОК XX)

Олексій Білецький

кандидат педагогічних наук, доцент,
E-mail: sovestalex@gmail.com
ORCID 0000-0002-8978-2218
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Oleksiy Biletskvi

Ph.D in Pedagogy, Associate Professor,
E-mail: sovestalex@gmail.com
ORCID 0000-0002-8978-2218
SHEI "Donbas State Pedagogical
University", Ukraine

Сергій Лісняк

здобувач 1 курсу третього
(освітньо-наукового) рівня вищої
освіти освітньої програми
«Освітні, педагогічні науки»
E-mail: sergei.lisnyak@gmail.com
ORCID 0009-0008-8752-6334
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Serhii Lisnyak

getter of the 1-st year of the third
(educational and scientific) level of higher
education of the educational program
"Educational and Pedagogical Sciences"
E-mail: sergei.lisnyak@gmail.com
ORCID 0009-0008-8752-6334
SHEI "Donbas State Pedagogical
University", Ukraine

ABSTRACT

The research focuses on the problems of modern general and professional education of national minorities in Ukraine. These problems are expressed in such factors as the weakness of the legislative framework regarding foreign education, the imbalance of mechanisms for the functioning of the content of education for representatives of ethnic minorities at its various stages and levels. In the context of the integration of the Ukrainian population into the European community, the recognition and adoption of European education standards by Ukraine comes first.

In addition, the authors of the study note that Ukrainian society, taking into account its multinational composition, already has the necessary experience in regulating social relations with representatives of ethnic minorities. These include the experience of organizing and supporting education for Ukrainian citizens living in historical areas of foreign settlements from the time of social and economic reforms of the Russian Empire in the second half of the 19th century to the beginning of the 20th century.

The article provides a short list and characteristics of historical, historical-pedagogical and ethnological investigations conducted by Ukrainian scientists during different periods of our state's existence. These are the works of the period of the Russian Empire, the era of the Ukrainian People's Republic, the Soviet period, Ukraine's acquisition of the status of an independent state, as well as research of

recent years. The authors analyzed in detail a number of scientific works related to the historical emergence of foreign settlements on the territory of Ukraine, the conditions for the formation and further development of centers of general and professional national education in the foreign colonies of Katerinoslav region, Kyiv region, Odesa region, and Kharkiv region.

Through the analysis of the existing source base, the author proves that due to the insufficient study of the problem of the development of national foreign education in the period of the second half of the 19th - beginning of the 20th century, there is a need for a broad analysis and development of social, legislative and educational processes that took place in Left Bank Ukraine as part of the Russian Empire.

Key words: *national education, foreign colonists, national minorities, national education, national culture, European values.*

Актуальність теми. Орієнтація нашої держави на входження до Європейського Співтовариства означає визнання європейських стандартів у освітній галузі.

В умовах сучасної активізації національно-культурного життя в Україні вивчення вітчизняного досвіду із сфери теоретичних розробок національного будівництва переноситься до реальної практичної діяльності.

З прийняттям нової Конституції України, «Декларації прав національностей» (2003), Закону «Про національні меншини» (2023) були закладені правові основи цивілізованого розвитку національних процесів, виявлення національної свідомості всіх громадян. У сучасних умовах розвитку української національної освіти й культури, водночас як і розв'язання проблем виховання культури міжнаціональних стосунків, вимагає історико-педагогічного аналізу досвіду минулого.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні одним із шляхів розвитку загальної системи народної освіти визначила реформування освіти з урахуванням регіональних особливостей і передового світового досвіду. Важливу роль у перетворенні сучасної школи відіграє історико-педагогічна спадщина, вивчення якої дозволяє визначити закономірності розвитку шкільництва в Україні, побачити і реально оцінити проблеми сучасної школи й накреслити шляхи подальшого розвитку освіти.

При цьому важливо враховувати здобутки регіонального педагогічного досвіду. Беручи до уваги поступову інтеграцію вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів, необхідно детально проаналізувати історичний досвід економічних і суспільних відносин української громадськості з представниками інших національностей.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Метою нашого дослідження є виявлення рівня досліджуваності проблеми умов формування і розвитку національної (іноземної) загальної і професійної освіти Лівобережної України на межі ХІХ – ХХ століть.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У історико-педагогічних дослідженнях В. Борисенко доводиться, що згідно з даними перепису 2002 року кількість етнічних українців складає більше 80 % (Борисенко, 2019: 30). Звичайно, за період з 2002 по 2024 роки загальна кількість етнічних українців могла суттєво

змінитися. Це обумовлено з поступовим входження України до Європейської спільноти (надання безвізового пересування українців Європою). З іншого боку, події, пов'язані з початком Російської агресії 2022 року, що триває і по сей день, спричинили масову міграцію як по території України, так і відтік багатьох її мешканців за кордон.

Тим не менш, як свідчить статистика, в Україні мешкає багато етнічних іноземних спільнот. Деякі з цих національних осередків – жертви примусової міграції часів радянського періоду. Радянська влада, прикриваючись спробами об'єднати населення СРСР, цілеспрямовано перемішувала населення різних етнічних груп з метою асиміляції, знеособлюючи національні традиції і звичаї.

Незважаючи на таку жорстку асимілятивну політику, статистичні дані, а також загальний національний дух мешканців України свідчать про загальну національну свідомість більшості населення нашої держави (Машкін, 2007: 154).

Окрім того, наявність багатьох етнічних груп на території сучасної України обумовлена різними історичними подіями, пов'язаними з економічними, політичними і соціальними зрушеннями у державі.

Так, реформи царського уряду Російської імперії XVIII – початку XIX століття обумовили колонізаційний інтерес і приток населення представників грецьких (з Кримського півострова), єврейських, болгарських, молдавських, угорських і сербських національностей. Московсько-кримська війна 1853-1856 рр. обумовила зміни у національному складі населення Кримського півострова. В результаті асимілятивної політики царського уряду до корінного кримсько-татарського населення додалися турки-кіпріоти, та частина грецьких общин, що існували на території Керчі з часів Босфорського царства та Херсонської республіки (Соляр, Колб, 2019).

Низка економічних і соціальних реформ (земська, судова, громадянська, земельна, грошова і губернського самоуправління) в Російській імперії другої половини XIX – початку XX століття, що отримала свій початок з скасування кріпацтва у 1861 році, обумовила інтерес до промислової галузі, що почала формуватися в державі з боку англійських, німецьких, австрійських та угорських підприємців. Завдяки іноземному капіталу, заснуванню нових поселень іноземних робітників, розвитку заводів і мануфактур відбувалося посилене засвоєння Півдню, Центру та Сходу України (Київська, Таврійська, Херсонська, Катеринославська губернії, Північне Приазов'я тощо) (Міронова, 2006: 54-56).

Отже, в другій половині XIX – на початку XX століття склалися сприятливі умови для створення іноземними колоністами своїх національних осередків. Разом з поширенням кількості поселень, навколо почала розвиватися своєрідна інфраструктура, що поступово впліталася у соціально-економічні стосунки корінного населення України. Цілком зрозуміло, що нові національні осередки намагалися зберігати свою власну ментальність, звичаї, культуру і мову. Окрім того, доволі велика кількість національного іноземного населення потребувало якісної освіти. З одного боку, національна освіта дозволила б зберігати культурні, національні та релігійні традиції. З іншого, освіта повинна була надати представникам іноземних держав змогу взаємної адаптації соціального життя всіх мешканців України.

Прикладом можуть бути дослідженнями О. Білецького «Національна іноземна освіта Катеринославщини другій половині XIX – на початку XX століття». Так,

дослідник вказує, що прагнучи вільного способу життя, багато українців і росіян оселялися біля іноземних селищ греків, німців та євреїв. Зростання чисельності селищ як корінних, так і іноземних мешканців обумовило поступове зближення народів в економічному та культурному просторі. Поширення зв'язків між етнокультурними групами вимагало від іноземців знання місцевої мови. Дуже гостро ця проблема стояла у грецьких та німецьких поселеннях. Це було обумовлено тим, що заможні громади греків та німців вели активну торгівлю з місцевим населенням Катеринославської губернії (Білецький, 2013: 163).

Аналізуючи дослідження інших науковців, таких як С. Нестерцова та Л. Лихачова, Ю. Надольської, О. Безносова, Я. Хонігсмана, можна прийти до висновку, що кожен осередок національної освіти розвивався своїм, неповторним шляхом. Так, у початковій освіті німецьких поселенців Лівобережної України, що мешкали на території Катеринославської, Київської та Харківської губерній, віддавали перевагу домашній освіті. Серед грецького населення України (Північне Приазов'я, Катеринославщина) великим попитом користувалися земські школи для іногородців, а також міські гімназії та приватна освіта. Зовсім в іншому напрямі (згідно наукових розвідок В. Вихрущ, С. Очеретянко, Н. Сейко) розвивалися освіта і виховання чеських і польських національних груп на Волині, Київщині і Чернігівщині у складі Російської імперії. Це традиційна освіта при протестантських церквах, приватна освіта у закладах, заснованими іноземними громадами.

Отже, початок розвитку національної іноземної освіти в Лівобережній Україні був обумовлений економічним розвитком держави, початком співпраці з іноземними державами, а також зміною соціальної політики уряду Російської імперії.

Вивчення механізмів, тенденцій і етапів розвитку національної іноземної освіти на території Лівобережної України представляє інтерес не тільки в історико-педагогічній ретроспективі. Вивчення цієї проблеми може допомогти при розробці ефективної моделі розвитку сучасної системи освіти, в тому числі і освіти національних меншин України.

В цілому, аналіз наукових джерел засвідчив значний інтерес до проблеми розвитку вітчизняної освіти у другій половині XIX – на початку XX ст. з боку таких вчених та науковців як: Л. Вовк, О. Глузмана, Н. Дем'яненко, С. Сірополка, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін. Особливостям соціально-культурного простору саме південних територій України присвятили свої дослідження, О. Данильченко, В. Сарбей, П. Тронько, Ф. Турченко.

Окремим напрямом наукових досліджень є вивчення процесу соціально-культурного становлення та розвитку освіти національних меншин Центральних областей України. Зазначеній проблематиці присвятили свої дослідження Н. Бацак, М. Белікова, Т. Захарченко, І. Кулініч, В. Шукіна, В. Наулко, М. Мінц та ін.

Необхідно зазначити, що найчастіше соціокультурний підхід в педагогічних дослідженнях використовується для аналізу проблем освіти серед представників різної етнічної належності. Більшість досліджень з подібної проблематики носить історичний характер, або слугує для створення моделей полікультурного, мультикультурного виховання, міжкультурних комунікацій тощо. До таких можна віднести фундаментальні розробки-дослідження, С. Кірдіної, П. Сорокіна, М. Черниш.

Дослідженню культурно-просвітницьких аспектів діяльності окремих іноземних конфесій в Україні присвячені праці вчених Ю. Решетнікова, С. Саннікова. У наукових розвідках таких дослідників, як В. Любашенко, П. Кравченка, П. Яроцького знайшов відображення історичний аспект суспільно-педагогічної активності саме протестантських громад.

Зокрема, вчені розглядали діяльність протестантських шкіл, як осередків не тільки освіти, а й ідей національного Відродження та Реформації.

У дослідженнях М. Заковича, Ю. Решетнікова, С. Саннікова було проведено детальний аналіз релігійної освіти в Україні та її вплив на суспільно-культурний процес.

У сучасних дослідженнях Н. Щербак, О. Вознюк, В. Карагодиної, О. Безносової з досліджень впливу конфесійних релігійних закладів на освіту в Україні аналізуються такі проблеми, як політика царського уряду щодо єврейського населення.

Повертаючи увагу на проблеми іноземної професійної освіти на Лівобережній Україні, неможливо залишити по за увагою низку праць, присвячених її розвитку на початку ХХ століття, а саме, у 20 – 30х роках.

Так, дослідження О. Гончарової присвячено становленню та розвитку професійно-технічної освіти національних меншин на Харківщині (Гончарова, 2020). Авторка робить акцент у своєму дослідженні на багатонаціональний склад та особливості заселення регіону Харківської губернії (області) як раз в умовах примусового переселення різних етнічних груп. Це вірменські, татарські і єврейські спільноти. Також у дослідженні розкриваються проблеми формування і розвитку іноземної професійної освіти на прикладі робітничих шкіл, професійних училищ Харківщини для національних меншин. Відображена роль цих закладів освіти у загальному економічному та міжнаціональному розвитку Харківщини, та Лівобережжя в цілому.

Цінним доробком сучасних науковців є дослідження Л. Войналович «Організаційні засади професійно-педагогічної освіти для національних меншин в Україні в 20 – 30-х роках ХХ століття», у якому належне місце відводиться питанню про права на освіту (в тому числі і професійну) на території Української РСР для населення неросійського і не українського походження. Внесок автора полягає у висвітленні в дослідженні проблем, що супроводжували розвиток національної школи, як школи, де навчання проводилося рідною для різних етнічних меншин мовою (Войналович, 2007). Окрім того, автором проаналізовано освітню і законодавчу базу досліджуваного періоду. Що дозволило визначити конкретні шляхи і тенденції розвитку національної (іноземної) професійної освіти на території України протягом 20 –30-х років ХХ століття.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підбиваючи підсумки історіографічному аналізу історії іноземних колоній Лівобережної України в цілому, а також окремих громад зокрема, слід зазначити, що історіографія періоду визначальних реформ кінця ХІХ – початку ХХ століття сформувала необхідне фактологічне підґрунтя для подальшого наукового пошуку, окреслити ті контексти (формування іноземних колоній, законодавче регулювання їх діяльності, господарське освоєння іноземцями виділених урядом територій), у межах яких необхідно в подальшому розв'язувати актуальні питання розвитку професійної освіти на Лівобережній Україні.

Спираючись на матеріал означених досліджень і співставляючи історичні факти, суспільні явища та економічні процеси, що відбувалися в Україні на межі ХІХ – ХХ століть ми маємо можливість здійснити історіографічний аналіз і визначити основні проблеми і тенденції розвитку загальної і професійної освіти на території України в цілому та Лівобережній її частині зокрема. Завдяки плідній праці багатьох науковців, з'являється можливість обґрунтувати провідні соціокультурні, соціально-політичні та етнокультурні передумови освіти для представників різних етнічних груп, що створило міцний фундамент сучасної національної освіти.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

Білецький О. (2013) Становлення початкової освіти у єврейських колоніях Катеринославщини (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). *Гуманізація навчально-виховного процесу*: Наук.-метод. зб. Вип. LXIII. Слов'янськ: ДВНЗ «ДДПУ», 2013. С. 162 – 167.

Борисенко В. (2019). Динаміка розвитку національних меншин та етнічних груп в Україні на початку ХХІ століття. *Народна творчість та етнологія*, 6 (382), 29–47. <https://doi.org/10.15407/nte2019.06.029>

Войналович Л. (2007). *Організаційні засади професійно-педагогічної освіти для національних меншин в Україні в 20 – 30-х роках ХХ століття*. Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2007. Вип. 32. С. 90-93.

Гончарова О. (2020). *Становлення та розвиток професійно-технічної освіти національних меншин Харківщини (1920-ті – початок 1930-х років)*. Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали ХV Всеукр. конф. молодих учених та спец., присвяч. ювіл. датам від дня народж. видат. учених в галузі аграр. наук Вольфа М. М. (1880–1933), Осьмака К. І. (1890–1960), акад. НАН України та НААН Созінова О. О. (1930–2018), Київ, 15 трав. 2020 р. / Нац. акад. аграр. наук України [та ін. ; уклад.: В. А. Вергунов, Н. Г. Анненкова]. Вінниця : Твори, 2020. С. 201–204.

Європейська хартія розвитку регіональних мов або мов меншин. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_014

Закон України «Про освіту». Стаття 7. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15>

Машкін О. (2007). *Колоністи іноземні в Україні*. Енциклопедія історії України: у 10 т.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2007. Т. 4. 528 с.

Міронова І. (2006). *Національні меншини України: навч.-метод. посіб.* Миколаїв ; Одеса : ТОВ Від, 2006. 305 с.

Соляр І., Колб Н. (2019). *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (ХХ – початок ХХІ століть)*: монографія; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Кн. 2. 400 с.

REFERENCES

Biletskyi O. (2013) Stanovlennia pochatkovoї osvity u yevreiskykh koloniiakh Katerynoslavshchyny (druha polovyna KhKh – pochatok KhKh stolittia). Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: Nauk.-metod. zb. Vyp. LXIII. Slov'iansk: DVNZ «DDPU», 2013. S. 162 – 167. [in Ukrainian].

Borysenko V. (2019). Dynamika rozvytku natsionalnykh menshyn ta etnichnykh hrup v Ukraini na pochatku KhKhI stolittia. Narodna tvorchišt ta etnolohiia, 6 (382), 29–47. <https://doi.org/10.15407/nte2019.06.029> [in Ukrainian].

Voinalovych L. (2007). Orhanizatsiini zasady profesiino-pedahohichnoi osvity dlia natsionalnykh menshyn v Ukraini v 20 – 30-kh rokakh KhKh stolittia. Visn. Zhytomyr. derzh. un-tu im. I. Franka. 2007. Vyp. 32. S. 90-93. [in Ukrainian].

Honcharova O. (2020). Stanovlennia ta rozvytok profesiino-tekhnichnoi osvity natsionalnykh menshyn Kharkivshchyny (1920-ti – pochatok 1930-kh rokiv). Istorii osvity, nauky i tekhniky v Ukraini : materialy KhV Vseukr. konf. molodykh uchenykh ta spets., prysviach. yuvil. datam vid dnia narodzh. vydat. uchenykh v haluzi ahrar. nauk Volfa M. M. (1880–1933), Osmaka K. I. (1890–1960), akad. NAN Ukrainy ta NAAN Sozinova O. O. (1930–2018), Kyiv, 15 trav. 2020 r. / Nats. akad. ahrar. nauk Ukrainy [ta in. ; uklad.: V. A. Verhunov, N. H. Annienkova]. Vinnytsia : Tvory, 2020. S. 201–204. [in Ukrainian].

Yevropeiska khartiia rozvytku rehionalnykh mov abo mov menshyn. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_014 [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro osvitu». Statia 7. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi khartii rehionalnykh mov abo mov menshyn». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15> [in Ukrainian].

Mashkin O. (2007). Kolonisty inozemni v Ukraini. Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K.: Naukova dumka, 2007. T. 4 528 s. [in Ukrainian].

Mironova I. (2006). Natsionalni menshyny Ukrainy: navch.-metod. posib. Mykolaiv ; Odesa : TOV ViD, 2006. 305 s. [in Ukrainian].

Soliar I., Kolb N. (2019). Osvita natsionalnykh menshyn v Ukraini: istorichni tradytsii, pravovi zasady, suchasni vyklyky (KhKh – pochatok KhKhI stolit): monohrafiia; Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha. Lviv, 2019. Kn. 2. 400 s. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У науковому дослідженні акцентується увага на проблемах сучасної загальної і професійної освіти національних меншин в Україні. Ці проблеми виражаються у таких чинниках, як слабкість законодавчої бази щодо іноземної освіти, незбалансованість механізмів функціонування змісту освіти для представників етнічних меншин в різних її щаблях і рівнях. В умовах інтеграції українського населення в європейську спільноту, на перше місце виходить визнання і прийняття Україною європейських стандартів освіти.

Окрім того, авторами дослідження зазначається, що українське суспільство, беручи до уваги його полінаціональний склад, вже має необхідний досвід врегулювання суспільних відносин з представниками етнічних меншин. До них відноситься і досвід організації і підтримки освіти для громадян України, що

мешкають в історичних районах іноземних поселень з часів суспільно-економічних реформ Російської імперії другої половини XIX і до початку XX століття.

У статті наводиться короткий перелік і характеристика історичних, історико-педагогічних та етнологічних розвідок, що проводилися українськими науковцями в різні часові проміжки існування нашої держави. Це праці періоду Російської Імперії, Доба УНР, радянський період, отримання Україною статусу незалежної держави, а також дослідження останніх років. Авторами детально проаналізовано низку наукових праць, пов'язаних з появою історичним іноземних поселень на території України, умови формування і подальшого розвитку осередків загальної і професійної національної освіти в іноземних колоніях Катеринославщини, Київщини, Одещини та Харківщини.

Через аналіз існуючої джерельної бази автором доводиться, що через недостатню вивченість проблеми розвитку національної іноземної освіти періоду другої половини XIX – початку XX століття, постає необхідність широкого аналізу і розвитку суспільних, законодавчих і освітніх процесів, що відбувалися в Лівобережній Україні у складі Російської імперії.

Ключові слова: *національна освіта, іноземні колоністи, національні меншини, народна освіта, національна культура, європейські цінності.*